वाटतो त्याच्याकडे तो फुटबॉल टाकतो. नियती तेच करते. हातातल्या आव्हानाचा फुटबॉल कुणाकडे टाकायचा ? कुणाची क्षमता आहे ? तुमच्याबद्दल नियतीला खात्री वाटते, तेव्हाच ती तिच्या हातातले आव्हान तुमच्यासमोर टाकते. आपण काय करतो ? 'पाहिलेत, मी किती दुर्दैवी ? हे संकट माझ्यासमोरच उभे राहिले !' म्हणून कपाळावर हात मारून खाली बसतो. त्याऐवजी 'मी नियतीचा विश्वास सार्थकी लावीन', म्हणत आव्हान स्वीकारा. तुमच्या मार्गातले सर्व अडथळे तुम्ही पोहोचण्याच्या आधी नियतीने दूर केलेले असतील. अनुभव घेऊन बघा. केलेल्या वाटचालीत मला जे उपयोगाला आले ते तुमच्यासमोर ठेवले. काय घ्यायचे आणि काय टाकून द्यायचे, तुम्हीच ठरवा !

लहरीपणाला मनही प्रतिसाद देते

● डॉ. अनिल अवचट

माझा स्वभाव लहानपणापासूनच नादिष्ट. वाळूत रेघोट्या काढायचो. नदीकाठचे एकसारखे दगड गोळा करायचो. एकात एक बसतील असे दगड शोधून त्यांच्यापासून सपाट पृष्ठभाग तयार करायचो. असा हाताला चाळा असायचाच. आमच्या गावात सगळे कारागीर होते. लोहाराकडे तासन्तास जाऊन बसायचो. तो कसं काम करतो ते बघायचो. सुताराचा रंधा मारून बघायचो. चांभाराची कला बघायचो. मला सगळ्यांतच एक कुतूहल असायचं.

कलानिर्मितीसाठी काही विशिष्ट प्रकारचं वातावरण मिळालं पाहिजे, असं काही नसतं. मी हे माझ्या आईकडून शिकलो. कल्पकता ही वृत्ती आहे. आपण जे करतो त्यातून ती व्यक्त होते. माझी आई पोळ्या केल्यानंतर त्या दुमडायची व त्या एकावर एक डब्यात गोलाकार अशा रचायची, की डबा उघडल्यावर एकदम कमळ पाकळ्यांचा भास व्हायचा. संत्रं-मोसंबी सोलतानाच ती चक्राकार सोलत जायची, म्हणजे टेबलवर छानदार फुलं तयार व्हायची. वेगवेगळ्या रांगोळ्या काढायची. ते माझ्यात नकळत उतरलं.

कुठल्या ना कुठल्या प्रकारची कल्पकता उपजत, सर्वांना असते. ती कशी व किती व्यक्त होते ते महत्त्वाचं आहे. पोषक वातावरण मिळालं तर ती फुलत जाते. ठरावीक चाकोरीबद्ध रस्त्यांवरूनच जावं लागलं, तर कल्पकता कोमेजू शकते. त्यामुळे आपल्या मनाला काय करावंसं वाटतं, ते करणं महत्वाचं आहे.

माझ्या जीवनातील कलेचं व्यापारीकरण मी टाळलं. कुठलीही स्पर्धा मला नको असते. माझी चित्रं मी विकत नाही. कुणा मित्रांना भेट देतो. लोक मला विचारतात, 'मग त्या चित्रांचं तुम्ही काय करता ?' काहीच नाही. त्या चित्रांनी मला भरपूर दिलं. निर्मितीचा आनंद दिला. अगदी लहानपणी जेवलेल्या ताटात बोटाच्या रेघोट्यांनी आकार काढायचो. ते कितीसं टिकणार ? पण तरी त्यांनीही निर्मितीचा आनंद दिला.

स्पर्धा - बक्षिसं यांनी प्रोत्साहन मिळतं, पण तो चुकीचा आनंद असतो. बक्षीस मिळालं नाही, की दुःख सुरू होतं. ज्याला बक्षीस मिळालेलं असतं त्याच्याबद्दल असूया वाटू लागते. हे सगळं कशासाठी ? मग बक्षीस मिळेल, अशा पद्धतीची किंवा लोकांना आवडेल अशा पद्धतीची चित्रं काढली जातात. आपल्याला काय काढायचं त्याकडे दुर्लक्ष होऊ लागतं. त्यापेक्षा निर्मितीचा निर्भेळ आनंद चांगला नाही का ?

बरेचदा मी दोराचे खेळ जातायेता लोकांना शिकवतो. मग ते मला शिकवतात. फक्त आनंदाची देवाण-घेवाण होते. कधी मी गुरू, तर कधी ते माझे गुरू बनतात.

कुठल्याही गुरूचे पाय धरलेच पाहिजेत असं गरजेचं नाही. आपल्या आजूबाजूचे लोकच आपल्याला सहज जाताजाता शिकवून जातात. आजकालच्या मुलांना मार्क मिळवण्यासाठी जे करावं लागतं, ती अपरिहार्यता आहे. ती स्वीकारावी लागते, तिथे जे शिकवतात ती चित्रकला नव्हे. जरा रेषेच्या बाहेर रंग गेला, की लगेच तिथे रागावतात. मोठमोठ्या चित्रकारांची चित्रं पाहिली, तर ती कुठल्याच शिस्तीत बसणारी नसतात. थोडक्यात, कुठल्याही बंधनात न अडकता कलाकृती मोकळेपणे करावी. मगच ती चांगली होते.

कितीतरी नवीन गोष्टींचा परिचय अभ्यासातून मुलांना होतो. मुलांनी आपले कुतूहल जागृत ठेवले पाहिजे. भूगोल शिकताना आपल्या भागाचा नकाशा, त्यात आपला रस्ता, घर, आजूबाजूच्या खुणा असा नकाशा जर स्वत: करता आला, तर भूगोलाची खरी चव कळली, असं म्हणता येईल.

इतिहासात तुम्ही किल्ले बघता. एखादी जुनी वास्तू बघितली, तरी इथे कसे लोक राहत असतील, त्यांची वेशभूषा कशी असेल, भाषा कुठली असेल असं सगळं दृश्य आपल्या मनात उभं राहिलं पाहिजे.

मी पुणे विद्यापीठात फिरायचो, तेव्हा तिथे एक बँडमन क्वार्टर अशी पाटी दिसली. जाणकारांना विचारलं तेव्हा कळलं, त्या काळात गव्हर्नरचा खरंच बँड होता आणि तो वाजवणाऱ्याचं ते घर होतं. असंच फिरत असताना हत्तीखाना सापडला. मग मुख्य बिल्डिंगपासून आताच्या कँटीनपर्यंत एक

भुयार सापडलं. कँटीन म्हणजे पूर्वीचा भटारखाना होता. अन्न ताजं व गरम असताना भुयारातून गव्हर्नरच्या जेवणखोलीत यायचं. त्यामुळे विषबाधा वगैरेंपासूनही सुरक्षितता मिळायची.

थोडक्यात, जरा कुतूहल चाळवल्यामुळे बऱ्याच गोष्टी कळल्या. पुढे विद्यापीठावर मी लेख लिहिला, तेव्हा त्या सगळ्या उपयोगात आल्या.

खरंतर लेखक व्हायचं असं काही स्वप्न नव्हतं. कुठल्याही लेखकाचा आदर्श नव्हता. फार वाचलेलंच नव्हतं. बिहारमधील लोकांसाठी काम करायचं होतं. त्यासाठी पैसे जमा करायचे होते. तेव्हा बूटपॉलिशपासून वेटरपर्यंत सर्व कामं केली. बिहारमध्ये काम करताना समाजातील सर्व थरांच्या लोकांशी संपर्क आला. त्यामुळे बरेचसे पूर्वग्रह नष्ट झाले. संपादकांशी गप्पा मारत असताना ते म्हणाले, 'तू हे जे सांगतो आहेस तेच लिहून दे.' मी लिहिलं. 'लेखक' असा माझ्यावर शिक्का नसतानाही त्यांनी ते छापलं. मग वाटलं, 'अरेच्चा, जे झालं तेच लिहायचं होय !' असं करता करता लिहू लागलो.

जेव्हा वाटलं तेव्हाच लिहिलं. मनाला येईल तेच लिहिलं. थोडा लहरीपणा आहे, पण त्यामुळेच मनही प्रतिसाद देतं.

(शब्दांकन : डॉ. माधवी मेहेंदळे)

• द. दि. पुंडे

शब्दांची गंमत

मी तिसरी-चौथीत असतानाची गोष्ट. मला 'जहाज' या शब्दाची एक गंमत कळली होती. उलटा-सुलटा कसाही वाचला, म्हणजे उजवीकडून, डावीकडून कसाही वाचला, तरी तोच शब्द 'जहाज'. मी येताजाता घरातल्या